

Tien jaar geleden, tijdens ons allereerste concert als Dudok Quartet Amsterdam, stond er een strijkkwartet van Haydn op het programma. Er ging een wereld voor ons open. Haydns muziek voelde als natuurlijk en vertrouwd. Als een taal die we alle vier intuïtief spraken en begrepen, maar waarvan we de grammatica nog beter wilden leren. In de jaren die volgden hebben we ons die taal steeds meer eigen gemaakt. En steeds meer kwamen we erachter dat Haydns kwartetten niet alleen meesterlijk geconstrueerd zijn, maar bovenal dat deze componist met minimale middelen in staat was een beeld te scheppen van het leven in al zijn volheid.

Joseph Haydn leefde van 1732 tot 1809, de opus 20-kwartetten schreef hij in 1772. Omdat hij zo oud werd en altijd productief bleef zouden er nog vele andere hoogtepunten volgen, maar als hij zoals Mozart en Schubert vroeg was gestorven hadden we nu opus 20 als imposant eindpunt van een componistencarrière beschouwd. Wat maakt dit werk zo bijzonder? En wat kunnen ervan leren? We vroegen schrijfster Anna Enquist om in zes inzichten te verwoorden wat de opus 20-kwartetten ons vandaag de dag te bieden hebben.

WAT WE VAN HAYDN KUNNEN LEREN

Inzichten uit Haydns opus 20-strijkkwartetten

Anna Enquist

Inzicht 1 Je inleven in de ander, luisteren

Polyfonie (meerstemmigheid) was de muziekstijl in Haydns jeugd en Bach was op dat gebied de onbetwiste meester. Twee, drie of vier onafhankelijke stemmen kronkelen door elkaar, je kan ze allemaal volgen en de een is niet belangrijker dan de ander. Het harmonisch verloop is volstrekt ondergeschikt aan dit stemmenspel. De tweede zoon van Bach, Carl Philip Emanuel, heeft het gewaagd om buiten de strikte regels van deze praktijk te treden en de eerste stap te zetten op de weg naar een nieuwe stijl: hij gaf de melodie aan de eerste viool en liet de andere instrumenten

begeleidingsakkoorden spelen – monodie met een dramatiserende harmonische ondersteuning.

Haydn was een groot bewonderaar van Emanuel en volgde hem na in zijn vroege kwartetten. Maar dan, in opus 20, zet hij op zijn beurt een volgende stap op weg naar vernieuwing. Hij geeft de tweede viool, de alt en de cello elk een eigen rol en een eigen karakter, niet ondergeschikt maar in samenspraak met de eerste. Langs deze weg zal het strijkkwartet zich verder tot grote hoogte ontwikkelen; alle

latere componisten zullen schrijven voor vier stemmen die werkelijk met elkaar in gesprek zijn, die naar elkaar luisteren, elkaar van repliek dienen, elkaar suggesties doen. In opus 20 is Haydn daarmee begonnen. Het is een mijlpaal.

Het is tegenwoordig gebruikelijk om, bijvoorbeeld op sociale media, ongeremd meningen te ventileren. Om tot een echt gesprek te komen zijn de 'omgangsvormen' die Haydn in deze kwartetten introduceerde essentieel: je inleven in de ander, luisteren. ■

Inzicht 2

Vast werkgeverschap versus vrijheid

Je kan je afvragen hoe Haydn op de gelijkwaardige rolverdeling tussen instrumenten, zoals hij die in de opus 20-kwartetten introduceerde, is gekomen. De tweede helft van de achttiende eeuw was immers een tijd waarin vorsten en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders nog absolute macht bezaten, als een eerste viool die de baas speelt over de andere instrumenten die de rol van 'het volk' vervullen. Haydn heeft in deze kwartetten dat volk geëmancipeerd en een eigen stem gegeven. Zelf was hij in de tijd dat hij opus 20 componeerde in dienst van zo'n vorst: Nikolaus Esterhazy. Deze man was weliswaar een bevlogen muzikliefhebber maar heerste als een, misschien verlicht, despoot over

zijn ondergeschikten. Elke dag moest Haydn voor hem klaar zitten en componeren wat de vorst hem opdroeg. Toch lukte het hem om die opdrachten naar zijn hand te zetten en daarnaast zijn eigen ontwikkeling ruim baan te geven. Haydn was zijn hele leven gezegend met een onbelemmerde toegang tot zijn muzikale verbeelding en in deze opus 20-kwartetten barst de waterval aan ideeën haast uit de muzikale structuur.

In onze tijd lijkt totale autonomie het ideaal. Maar inbedding in maatschappelijke structuren hoeft persoonlijke ontplooiing niet in de weg te staan. ■

Inzicht 3

Op de schouders van voorgangers

Het kan haast niet anders of de denkbeelden die zich twee decennia later zouden concretiseren in de Franse Revolutie waren al stilletjes aan het gisten in de samenleving waar Haydn deel van uitmaakte: vrijheid, gelijkheid, broederschap. Het gelijkheidsideaal zien we in de verzelfstandiging van de middenstemmen en de bas, die elk een duidelijke eigen rol krijgen toebedeeld. Bij musici die zo belangstellend naar elkaar luisteren en elkaars invallen serieus nemen ligt het ideaal van broederschap dichtbij. De instrumenten van het strijkkwartet zijn wat de bouw betreft al broers en zusters van elkaar en in deze nieuwe manier van samenspelen is de broederschap ook muzikaal te horen. De 'broers' treden samen op in unisono-passages; ze ondersteunen elkaar, maken plaats voor elkaar en tonen dat het geheel, door de verwantschap, meer is dan de som der delen. Soms spreken ze elkaar tegen en is er ruzie maar altijd vinden ze elkaar weer en gaan ze samen door.

Hoe is het vrijheidsideaal in deze kwartetten vertegenwoordigd? In elk geval in de muziek, in de noten zelf. Door de toegenomen bewegingsruimte horen we

duidelijk dat het strakke keurslijf van de polyfonie is verlaten. Ook met de structuur van de opus 20-kwartetten illustreert Haydn wat hij onder vrijheid verstaat. Hij acht zich niet gebonden aan de nieuwe stijl die hij zelf heeft uitgedacht; kennelijk heeft hij er behoefte aan om zijn muzikale wortels, die in de polyfonie liggen, recht te doen. Hij beëindigt drie van de zes kwartetten met een fuga, alsof hij de grote Bach wil eren. Soms toont hij ook zijn bewondering voor diens zoon Emanuel en geeft hij de eerste viool een schitterende cantilene (zangerige melodie) terwijl de anderen een bescheiden begeleiding spelen. We zien de toegenomen vrijheid ook in het karakter van de kwartetonderdelen; Haydn vindt zijn inspiratie in opera-aria's maar ook in boerendansen en volksliedjes. Hij vernieuwt en gaat de toekomst in maar wil het verleden niet wegdoen of ontkennen en blijft zich met aandacht en respect bewust van de herkomst van de muziek.

In onze tijd van extreme aandacht voor alles wat nieuw is, is het goed te beseffen dat we op de schouders van onze voorgangers staan. ■

Over OPUS 20

Dudok Quartet Amsterdam brengt met het project OPUS 20 een ode aan de Verlichting. Tijdens het seizoen 2019/2020 staan alle zes strijkkwartetten opus 20 van Joseph Haydn centraal, in concertprogramma's die alle dramatische, menselijke en retorische uithoeken van de podiumkunst verkennen. Haydn was de veertig al gepasseerd toen hij deze reeks strijkkwartetten schreef. Schubert en Mozart zouden die leeftijd nooit halen, Beethoven had op veertigjarige leeftijd al tien van zijn zestien grote kwartetten geschreven. Als Haydn na het schrijven van deze set was overleden, dan hadden we met veel respect over 'de late Haydn' gesproken. Opus 20 vormde echter slechts het begin. Met dit zestal meesterwerken presenteerde hij, als eerste componist ooit, het strijkkwartet als groots medium. Naast live-uitvoeringen in binnen- en buitenland presenteert het Dudok Quartet Amsterdam dit seizoen ook een dubbelalbum met een studio-opname van Haydns opus 20-kwartetten.

COLOFON

Tekst 'Wat we van Haydn kunnen leren': Anna Enquist
Redactie: Johan Idema
Vormgeving: Thomas de Bruin, Studio Lomox
Drukwerk: Bestenzet
Mede mogelijk gemaakt met bijdragen van Fonds 21, Prins Bernhard Cultuurfonds en Dudok Quartet Amsterdam.

Inzicht 4

Het is zoals het is

Haydn was flexibel, dat weten we door zijn toewijding aan de eisen van vorst Esterhazy, die hem niet belemmerde zijn eigen gang te gaan. Ook was hij emotioneel vrijgevig en bezat hij het vermogen anderen echt te bewonderen. Hij fluisterde Leopold Mozart in dat diens zoon de allerbeste componist was die hij kende. De bewondering was overigens wederzijds, gezien het beroemde verhaal over Mozarts ontmoeting met de Weense pianist Kozeluch. Ze bekeken samen de partituur van een Haydn-strikkwartet en Kozeluch zei dat hij een bepaalde passage nooit zo zou schrijven. Ik ook niet, antwoordde Mozart, en weet u waarom? Omdat u en ik nooit zo'n inval zouden hebben!

Bestond er dan geen rivaliteit, geen jaloezie tussen deze twee grote musici? Als die er was werd die ruimschoots door gedeelde liefde voor de muziek overwonnen. Ze hebben samen kwartet gespeeld, Mozart en Haydn. Wat zou je er niet voor over hebben om dat muzikale gesprek te horen?

Het totaal opgaan in de muziek lijkt Haydn geholpen te hebben om zich over achterstelling en verbittering heen te zetten. Zijn vader, een arme wagenmaker, stuurde hem al voor zijn zesde verjaardag het huis uit om bij een plaatselijke muziekdocent in de leer te gaan. Vlak daarvoor was Haydns broertje Michael geboren – zou de kleine Joseph zich niet weggedaan hebben gevoeld? Daar is niets over bekend; we weten wel dat Haydn zich altijd heel lovend over zijn ouders heeft uitgelaten. Misschien maakte de onderdompeling in muziek alles goed. Toen hij acht jaar was trad hij toe tot het koor van de Stephansdom in Wenen maar na een jaar of vijf moest hij daar weg omdat hij de baard in de keel kreeg. Even dreigde nog castratie om de stem te behouden, waar Haydns vader zich tegen heeft verzet. Intussen was het jongere broertje Michael ook in het koor opgenomen, waar iedereen met hem wegliep. Michaels stem werd zelfs door het keizerlijk hof geroemd en met gouden dukaten beloond. Joseph moest zichzelf zien te redden.

Hij deed dat door privélessen te geven en zich als dansmeester te verhuren. Een uit-

zichtloos en kommerfvol bestaan dat hij volhield tot hij de componist Porpora ontmoette. Bij hem ging Haydn in de leer; hij betaalde daarvoor door tevens Porpora's bediende te worden, diens schoenen te poetsen en pruiken te reinigen. Hij kon het leven nemen zoals het was, met tekortkomingen en gebreken. De eigenaardige muzikale opleiding bij Porpora, de drukke aanstelling bij Esterhazy, het leven buiten het Weense cultuurcentrum – Haydn

Inzicht 5

Zelfwaardering op peil houden

Haydn liet zich door vernederingen niet klein krijgen en had kennelijk een gezonde manier om zijn zelfwaardering op peil te houden. Hij was in staat om in zichzelf en zijn talent te blijven geloven en toonde zich niet buitensporig afhankelijk van lof en applaus. Op bescheiden en ongehaaste wijze wist hij steeds te krijgen wat hij nodig had, zonder anderen tekort te doen.

Hij kon zeker wel klagen, bijvoorbeeld over zijn geïsoleerde positie aan het hof van Esterhazy, maar hij gaf daar altijd weer een positieve draai aan. Hij moest wel origineel worden, zo zei hij, omdat hij met zijn collega's zo weinig contact had. Hij leed ook onder zijn slechte, kinderloze huwelijk. Zo goed en zo kwaad als dat

maakte van de omstandigheden het beste en haalde er de voor hem waardevolle elementen uit zonder zich achtergesteld te voelen.

Haydn was in staat om, ondanks alle tegenslag, niet in verbittering en verwijt te blijven hangen. Wie accepteert dat het leven is zoals het is, verspilt geen energie, maar vindt ruimte voor nieuwe inspiratie. ■

ging troostte hij zich door een relatie te beginnen met een jonge zangeres, ook werkzaam bij Esterhazy, ook getrouwd. En moeder van een zoon. Haydn is misschien de vader van haar tweede zoon en hij heeft beide kinderen met vaderlijke liefde lesgegeven. Dat de verhouding vanwege beider gebondenheid niet tot verdere ontwikkeling kon komen heeft vast veel verdriet gegeven. Kennelijk kon Haydn toch genieten van wat er wél was en lukte het hem om zijn ervaringen in muziek uit te drukken. Twee van de zes opus 20-kwartetten staan in een mineurtoonsoort: ook een sombere toonzetting levert prachtige muziek op.

Op het gebied van opvoeding en onderwijs is het goed om te weten dat zelfwaardering niet louter op applaus voor prestaties gebaseerd moet zijn. Het vermogen om intens van iets te houden en je daarin te verliezen is belangrijker. ■

empirische wetenschap was niet voorbehouden aan instituties zoals de universiteit maar werd door de bevolking gedeeld. Er ontstonden wetenschapsclubjes van mensen die in elkaars keuken experimenteerden met chemische reacties en elektriciteit; er werden botanische albums aangelegd en sterrenkijkers aangeschaft. Wetenschappelijk onderzoek werd een spannend en geliefd tijdverdrijf.

In de opus 20-kwartetten kunnen we Haydn ook als een vrolijke onderzoeker zien. De vragen die hij zich stelde waren niet van botanische of chemische aard maar zuiver muzikaal. Hoe klinkt een kwartet als een van de violen zwijgt? Moet een thema een even aantal maten bevatten of

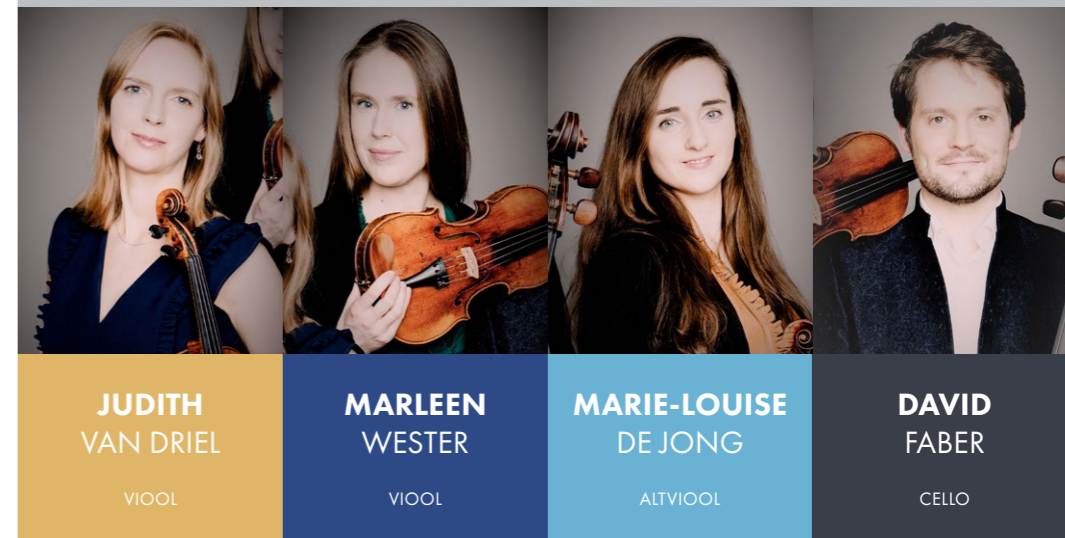
Het Dudok Quartet Amsterdam is zonder twijfel een van Nederlands meest veelzijdige en aansprekende strikkwartetten van deze tijd.

Met openhartig en bezielend spel delen we de kern van de muziek met luisteraars over de hele wereld. We laten zien én horen dat de muziek die wij spelen niet oud of nieuw is, maar altijd weer muziek van nu. Muziek die gehoord moet worden. Muziek die ontroert, ontregelt en een onuitwisbare indruk maakt. Met onze muziek gaan we in dialoog met het publiek, in concertzalen, op scholen, op festivals,

en ook online. We durven ons kwetsbaar op te stellen. Daarin ligt onze kracht. We laten ons eigen hart spreken en zo dringen we door tot de essentie van de muziek.

DUDOKQUARTET
AMSTERDAM

JUDITH VAN DRIEL

VIOOL

MARLEEN WESTER

VIOOL

MARIE-LOUISE DE JONG

ALTVIOOL

DAVID FABER

CELLO

kan het ook vijf of zeven maten lang zijn? Wat voelt de luisteraar als het menuet niet vóór maar ná het langzame deel is geplaatst? Welke indruk maakt het als de cello zich ineens als solist manifesteert? Hoe is het als een deel niet met forte-akkoorden maar met een almaar zachter wordend pianissimo wordt afgesloten? Haydn voelt zich vrij als een verlichte wetenschapsbeoefenaar om dat allemaal in deze zes kwartetten te onderzoeken en die vrijheid van fantaseren en componeren past wonderwel in het toenmalige verlichtingsdenken.

Hiermee is zeker niet gezegd dat hij de gevestigde structuren losliet: men zegt dat Haydn tot zijn dood een diepgelovig man

is gebleven. In elk geval heeft hij in zijn laatste productieve fase tal van indrukwekkende religieuze werken gecomponeerd. Het een kon voor hem kennelijk goed naast het ander bestaan, zoals hij ook in deze kwartetten de muziekgeschiedenis eer bewees met zijn contrapuntisch opgezette fuga's terwijl hij tegelijkertijd zijn experimenteerlust durfde uit te leven.

In de wereld van nu is er een fascinatie voor oppervlakte, snelheid en schittering. Haydn nam de vrijheid van denken om de diepte in te gaan en die te onderzoeken. Dat levert ons deze intrigerende kwartetten op, waarin de ene laag onder de andere valt te ontdekken. ■

Anna Enquist
WAT WE VAN HAYDN KUNNEN LEREN

